

sens publikation af Ålborg stift (omtalt her i XV, s. 131) slutter sig nu Fyn i Odense stift, idet Lolland-Falsters beskrivelse er udeladt, skønt øgruppen på Resens tid kirkeligt hørte under bispen i Odense. Resens tanke var at give et værk, der skulle indeholde alt, hvad der kunne fortælles om de enkelte steder, og det afsnit om Samsø, han nåede at udgive, viser, at det ville blive så gigantisk et værk, at der næppe var udsigt til at få det trykt, og bortset fra enkelte brudstykker gik det til grunde ved universitetsbibliotekets brand 1728. Endnu i Resens egen levetid blev det store materiale forkortet af Johan Brunsmann, hvis arbejde lå færdigt 1687, men også dette gik tabt, men er bevaret gennem afskrifter i Det kongelige Bibliotek (Uldall 186 fol.). Brunsmanns tekst og små dele af Resens materiale dannede grundlaget for en yderligere forkortelse i 2 bind af Christen Aarslev; den var færdig 1692 og er redet i original (AM 360 fol.).

Alle tre former af Resens Atlas var skrevet på latin, fordi den skulle kunne læses over hele Europa, hvor dette sprog var fælles for alle lærde, så det har altid været nødvendigt at bringe en oversættelse, her udført af udgiveren og Inge Lyng, Mette Molvig, Ellen Kristensen og Susanne Lykke Nielsen. Det er dog et spørgsmål, om det ikke havde været heldigt jævnsides at sætte den latinske tekst, så benytteren også havde den for øje. Kun få af de andre oversættelser af Resen har gjort det, skønt det ville forøge værdien.

Som grundlag for teksten er Uldalls håndskrift benyttet, og fra Aarslevs redaktion er i noterne medtaget, hvad han yderligere kunne berette. Bedre havde det måske været, at det var Aarslevs tekst, der blev bragt med et tillæg, der indeholdt, hvad Uldalls manuskript yderligere meddelte. Aarslevs

redaktion har den store fordel, at den er bevaret i original, og dens latin er smukkere end Brunsmanns. Som den sidste nu foreligger, indeholder den meget stof, der ikke oprindeligt har hørt til, men det var fristende at bruge den som udgangspunkt i håb om, at dermed var alt taget med, men en originaltekst er det ikke. Anmelderen skal selv beklage, at han har overvurderet kildeværdien af håndskriftet Uldall 186, fol.

Hvis man skal dømme ud fra det, der er bevaret, har Resens arbejde været meget ujævnt. Mens udgaven om Fyn fylder 357 sider, kan beskrivelsen af Ålborg stift nøjes med 94 sider.

Udgaven om Fyn indeholder mere end Resens arbejde, idet den også bringer Cornelius Hamsfort den Yngres fantasitegninger af Odenses bisper og adskillige af Jacob Bircherods stik af gravstene m.m. fra Odense. De sidste fortjener en samlet, selvstændig udgave, men det er forståeligt, at Jacob Isager har taget nogle af dem med, da de er samtidige med bearbejdelserne af Resens materiale.

Helge Søgaard

Merete Birkelund: *Troldkvinden og hendes anklagere. Danske hekseprocesser i det 16. og 17. århundrede med et bilag om processerne i Østjylland.* (Arusia – Historiske skrifter III, 1983). 171 s., ill.

De senere år har bragt adskillige arbejder om hekse, heksetro og hekseprocesser, både i udlandet og i Danmark. Udgangspunkterne for interessen har været mange, historiske, kirke- og religionshistoriske, juridiske, socialhistoriske, kvindehistoriske, og kvaliteten af arbejderne har været meget forskellig. I flere tilfælde ser man her politiske eller propagandistiske mål forlede for-

fattere til at fremlægge misforståede, fordrejede eller alt for forenkledede synspunkter.

Her er det en fornøjelse at læse Merete Birkelunds redelige og rationelle undersøgelse. Hendes udgangspunkt er overvejende juridisk, og ud fra en analyse af trolddomslovgivningen og datidens processuelle retspraksis undersøger hun en række retsreferaters oplysninger om de anklagede og anklagerne, anklagens indhold og de dømtes tilståelser, metoderne i trolddomsudøvelsen og de vigtige forskelle mellem den folkelige og den lærde trolddomsforståelse, således som disse kommer til udtryk i anklagerne og tilståelserne. Endelig behandler hun de situationer i lokalsamfundet, der var baggrund for trolddomsbeskyldninger, og processernes funktion. Tidsrammen er perioden fra reformationen til ca. 1700, da processerne i det væsentligste var hørt op.

Bogen indledes med korte redegørelser for hovedlinjer i den meget omfattende lokallitteratur, herunder den endnu forholdsvis sparsomme danske, og for den europæiske baggrund. Med rette fremhæver hun de senere års lokalundersøgelser, der kuldaster de mange teorier, som forsøger at finde en entydig forklaring på processerne.

Fremstillingen bygger dels på en generel undersøgelse, der på grundlag af det ret omfattende, men spredte og noget tilfældige trykte materiale giver et overblik for hele landet, dels på den egentlige undersøgelse, lokalundersøgelsen, hvis område er datidens administrative områder Århusgård, Skanderborg og Åkær len eller stort set det område, der indtil 1970 udgjorde Århus og Skanderborg amter. Førstnævnte undersøgelse vil være en værdifuld, meget nyttig indgang for fremtidige hekseforskere, ikke mindst på grund af den minutiøse litteraturliste og kortet og graferne over processernes geogra-

fiske og kronologiske fordeling. Sidstnævnte er et vægtigt bidrag til udforskningen af hekseprocessernes religiøse og sociale indhold og baggrund og er så meget mere anvendelig, som undersøgelsens materiale er fremlagt i form af fyldige referater i et bilag (bilag III, s. 138-68).

Efter en kort redegørelse for kilde-materialet til de to undersøgelser, herunder problemerne med at finde supplerende materiale til landstingsdombøgerne, følger den egentlige fremstilling. En kort optakt gives med gennemgangen af en konkret sag, sagen mod Margrete Munks i Århus 1618. Derefter følger den systematiske fremstilling, i afsnit om retsgrundlaget for hekseprocesserne og processernes geografiske og kronologiske fordeling, dommene, de anklagede og anklagerne, anklagernes indhold og tilståelserne, trolddomsudøvelsens metoder og årsagerne til trolddomsbeskyldninger, den folkelige og den lærde tradition og trolddomsanklagens funktion. Man bemærker her et værdifuldt samspil mellem resultaterne fra den generelle og den lokale undersøgelse.

Merete Birkelunds fremstilling og argumentation er velunderbygget og solid, og hun fremlægger mange gode iagttagelser. Dog bemærker man enderivejs hendes brug af 1787-folketællingens talforhold mellem gifte og ugifte kvinder og enker over 30 år i diskussionen af forholdet mellem absolutte og relative tal for gifte, enker og enlige blandt de hekseanklagede (s. 61, note 77). Med baggrund i fordelingen 1787 af kvinderne over 30 år med 82 % gifte, 4 % enker og 14 % ugifte finder Merete Birkelund, at de enlige kvinder var stærkt overrepræsenteret i hekseprocesserne. Undersøgelser synes dog at tyde på, at de enlige kvinder og enker talmæssigt spillede en større rolle i 1500-1600årenes byer; i en by som Ri-

be udgjorde de således henimod en tredjedel af skatteyderne, dvs. de voksne husstandsoverhoveder.

Ligeledes bemærkes, at Merete Birkelund med udgangspunkt i det anvendte kildemateriale har dannet sig den opfattelse, at de fleste anklagede hørte til blandt de fattige og i middelstanden (s. 63), og sammenhængende hermed finder hun, at det kun er yderst sjældent, at magtfulde personer ses at være blevet anset for at være troldfolk. Nærmere analyser af f.eks. processerne, som gengives i den af hende selv benyttede bog af David Grønlund om hekseprocesserne i Ribe, viser dog, at det ikke var så helt sjældent, at økonomisk og socialt højtstående personer blev anklaget, ganske særligt ikke, når man tager overklassens talmæssigt ringe størrelse i betragtning. I sådanne tilfælde ser man i processerne udtryk for et modsætningsforhold mellem dårligere stillede og bedrestillede, og det er ikke rigtigt, når Merete Birkelund hævder, at magten ikke blev anvendt med videre perspektiv end som forsøg på at skaffe sig tålelige vilkår blandt sine umiddelbare naboer (s. 10). Direkte siger Merete Birkelund, at hun ikke er enig med de teoretikere, der ser trolddom som udtryk for et socialt oprør (s. 103); men hun nævner dog selv en sag, der giver udtryk for oplevelse af et socialt modsætningsforhold (s. 103, note 123), og der kunne yderligere nævnes adskillige sager med udtryk for sociale modsætninger, for småfolks oplevelse af social forurettelse i forhold til de velstillede og deres ønsker om hævn. Sociale forhold vil formentlig i ikke få tilfælde ved analyser af godt overleverede hekseprocesreferater vise sig at være de dybereliggende årsager, mens ønsket om at finde en forklaring på ellers uforklarlige begivenheder, som Merete Birkelund selv mener at se som et til-

bagevendende træk i næsten alle processerne, blot er et mere overfladisk træk, det konkrete udgangspunkt ved starten af en hekseproces. Denne opfattelse hævder Merete Birkelund vel i virkeligheden også selv, når hun mener at have vist, at trolddomsbeskyldninger næsten altid havde rod i situationer med forudgående fjendskab og stridigheder (s. 116). Sådanne stridigheder ses ofte at være opstået på grund af økonomiske modsætninger, sociale forurettelser, frustrationer på grund af økonomisk tilbagegang.

Merete Birkelunds bog er velskrevet og som fremstilling spændende læsning, og med den klare opbygning, litteratur- og kildelisterne og bilagene med lovparagraffer og procesreferater vil den være et nyttigt hjælpemiddel for fremtidige hekseforskere.

Ole Degn

Karl Peder Pedersen: *Vestfynske fæstebønder. En undersøgelse af de økonomiske og sociale forhold på de vestfynske godser Erholm-Søndergårde i 1700-tallet.* (Landbohistorisk Selskab, 1984). 189 s.

Kernen i det stykke arbejde, der præsenteres i foreliggende bog, er et studentspeciale, som blev afleveret til Odense Universitet i 1978. Færdige og egentlige publikation skyldes Landbohistorisk Selskabs bevågenhed. Selskabets anerkendelse af forfatteren resulterede blandt andet i, at han fik tildelt et forskerstipendium, der satte ham i stand til at udbygge og revidere sit speciale.

De vestfynske fæstebønder omfatter nærmere angivet bønderne på Erholm-Søndergårde gods på egnen omkring Rørup sogn i Vends herred. Karl Peder Pedersen har sat sig for at analysere en række forhold på godset ned til detaljerne for at klargøre et billede af den